

JOAN FERRATÉ (I GABRIEL FERRATER),
LECTOR(S) D'AUSIÀS MARCH

Xavier Dilla

Si darrere un bon escriptor per força hi ha d'haver un gran lector, és indubtable que Gabriel Ferrater i Joan Ferraté compleixen el requisit amb escreix. En l'obra dispersa de Ferrater, editada pòstumament, destaquen sobre manera els informes de lectura per a editorials i les entrades d'enciclopèdia sobre escriptors, publicats en volums com *Papers, cartes, paraules* i *Escritores en tres lenguas*,²³ que són un prodigi d'acuitat i de lectures ben païdes. Sovint, resulta difícil acabar de llegir aquestes peces ferraterianes i no tenir unes ganes boges d'abocar-se als llibres dels autors dels quals parla.

Al seu torn, la comprensió i la descripció del fet de llegir es troben al moll de l'os de l'extraordinària dedicació filològica del seu germà Joan. El Ferraté crític, el poeta, el professor, el traductor, l'editor, no s'entenen sense la condició original de lector, testimoniada per la seva extraordinària biblioteca —ara dipositada a la Universitat de Girona—²⁴ i ben explícita en els títols d'alguns dels seus llibres: *La operación de leer*, *Lectura de la Terra gastada de T.S. Eliot*, *Llegir Ausiàs March*.²⁵

23 *Papers, cartes, paraules*. A cura de Joan Ferraté. Quaderns Crema, Barcelona, 1986; *Escritores en tres lenguas*. Edició al cuidado de José Manuel Martos. Editorial Antártida/Empúries, Barcelona, 1994.

24 Fons Joan Ferraté: <http://www2.udg.edu/tabid/24678/language/ca-ES/Default.aspx>.

25 *La operación de leer y otros ensayos*. Seix Barral, Barcelona, 1962 (incorporat després a *Dinámica de la poesía. Ensayos de explicación, 1952-1966*. Seix Barral, Barcelona, 1968 i 1982); *Lectura de «La terra gastada»*, de T. S. Eliot. Edicions 62, Barcelona, 1977; *Llegir Ausiàs March*. Quaderns Crema, Barcelona, 1992.

I precisament Ausiàs March, el poeta valencià que és la màxima figura de la lírica europea del segle XV, va ser un dels escriptors llegits amb més admiració i assiduitat pels dos germans. El detonant l'explica Joan Ferraté:

La circumstància que em va dur a llegir Ausiàs March va ser l'edició que en va treure Pere Bohigas a partir del 1952. D'ençà d'aleshores hi vaig quedar enganxat per sempre, potser perquè no el vaig arribar a entendre, ni de lluny, sinó a força d'insistir-hi constantment en el curs dels vint-i-cinc anys següents.²⁶

També Gabriel Ferrater va començar a llegir March aleshores, com ho demostra el fet que, entre els pocs fragments conservats del seu diari de 1954-1957, publicats el 1990 al *Diari de Barcelona*,²⁷ hi ha tres o quatre notes sobre passatges de March que revelen una reflexió atenta sobre la concepció poètica del valencià. I pocs anys després el seguia llegint, com indica al postfaci autobiogràfic de *Da nuces pueris* (1960) («Els poetes catalans que més sovint recordo són March i Carner»)²⁸ i, com testimonia la conversa de setembre de 1961 a Cadaqués amb Rosa Leveroni i Roser Petit («parlàvem d'Ausiàs»),²⁹ evocada tant al «Poema inacabat» com a «El ponent excessiu».

La importància de l'aproximació dels dos germans a March rau en el fet que s'allunyen tant de la visió tradicional, de caire romàntic, com de l'abordatge acadèmic de la segona meitat del segle XX, basat en general en criteris predominantment historicistes. Situats als marges de l'ausiasmarquisme establert, efectuen lectures molt personals, amb independència crítica i passió per un poeta que els interpel·la de manera viva, íntima, fins al punt que se'ls torna imprescindible (i, en el cas de Gabriel Ferrater, arriba a tenir una certa influència en la seva poesia). Són dos lectors contemporanis llegint un clàssic que els resulta radicalment present al cap de cinc segles.

Joan Ferraté, referint-se als dos assaigs que tanquen *Dinámica de la poesía*, redactats al Canadà als anys 60 mentre feia classes universitàries, diu que van ser escrits «con el fin de satisfacer determinadas urgencias académicas» i que «se resienten de esa circunstancia, regularmente ingrata para mí»³⁰ (i no deixen de ser dos textos valuosos en el conjunt de la seva obra crítica). Doncs bé, no hauria afirmat el mateix de la lectura i l'estudi que va fer de March, que es plasmen a l'antologia inclosa a la col·lecció Les Millors Obres de la Literatura Catalana

26 Entrevista amb Enric Sòria, «Llegir March, dignament, abans de la fi del món», revista *Caràcters*, Universitat de València, 10 desembre 1992; reeditada a Joan Ferraté: *Opinions a la carta. Onze entrevistes*. Empúries, Barcelona, 1993, pàg. 185-189, d'on cito (pàg. 185).

27 J. M. MARTOS: «Sobre els fragments inèdits del diari de Gabriel Ferrater», suplement *Lletres del Diari de Barcelona*, 24 de març de 1990, pàg. VI-VII.

28 *Les dones i els dies*, edició de crítica de Jordi Cornudella, Edicions 62, Barcelona, 2018, pàg. 270.

29 *Les dones i els dies*, edició citada, pàg. 118.

30 *Dinámica de la poesía*, ja citat, edició de 1982, pàg. 423.

(1979), a les dues edicions de *Les poesies d'Ausiàs March* (1979 i 1994), a l'assaig ja citat *Llegir Ausiàs March* (1992) i als quatre articles ausiasmarquians recollits a *Apunts en net* (1991).³¹ Aquest extraordinari corpus és el resultat d'una dedicació lliure d'imposicions professionals, llargament madurada i que va cristal·litzar en termes editorials quan, retornat a Barcelona, ja s'havia jubilat de la universitat.

La lectura desacomplexada i sense prejudicis que els dos germans fan d'un poeta que els sacseja obre moltes portes, algunes de poc convencionals. És el cas d'una de les notes de lectura que figuren al diari dels anys 50 esmentat abans, on Gabriel Ferrater fa servir un autor molt posterior com a referent per entendre March: «Té March un estrany sentiment de l'equació de l'acció i la reacció en el domini moral ¿Dostoievski, ja?»³² No és una observació gratuïta ni forassenyada: la tradició literària no té només una dimensió lineal, assumible des de la continuïtat històrica, sinó que també podem copsar-la, des d'un punt de vista estètic, més abstracte, en un entrecruament de formes i tendències que funciona, aquest sí, en múltiples sentits i direccions, endavant i endarrere, a l'hora de fer comprensible un text determinat.

Limitacions de la tradició ausiasmarquista

Hem de tenir en compte que quan els dos germans es posen a llegir March, a mesura que Pere Bohigas en va publicant la seva edició (cinc volums, de 1952 a 1959), la magna obra del poeta valencià (128 poemes, uns 10.000 versos) dista de tenir la recepció que correspon a un clàssic. Conservada en dotze manuscrits (només deu, de fet, de complets), cinc edicions impreses al segle XVI (més quatre del XIX, que les reproduïxen sense novetats), la poesia de March, a mitjan segle XX, té una bibliografia crítica força limitada que no ajuda a llegir-la en tota la seva vigència i radicalitat.

El segle XIX havia deixat perles com un judici involuntàriament còmic de Menéndez y Pelayo («*Ausiàs es tan poderoso en la parte intelectual y afectiva, como escaso y pobre de invención fantástica, lo cual impide calificarle de poeta completo, aunque sea a toda luz un gran poeta*»),³³ però també algunes aproximacions útils, en especial la destacable sèrie d'articles de Josep Maria Quadrado, sorprenentment lúcids tenint en compte la data reculada en què van ser escrits

31 Ausiàs March, *Poesia*. Edicions 62 i la Caixa, Barcelona, 1979; *Les poesies d'Ausiàs March*, Introducció i text revisat per Joan Ferraté. Quaderns Crema, Barcelona, 1979 i 1994; i *Apunts en net*. Quaderns Crema, Barcelona, 1991.

32 «Sobre els fragments inèdits del diari de Gabriel Ferrater», ja citat, pàg. 7.

33 Marcelino MENÉNDEZ PELAYO: *Obras completas. Historia de las ideas estéticas en España*, tom I (*Hasta fines del siglo XV*). Imprenta de A. Pérez Dubrull, Madrid, 1883, pàg. 395. Amb tot, la desena de pàgines (393-404) que dedica a March tenen prou valor per llegir-les encara avui.

(1841-1842).³⁴ A grans trets, el March que arriba al segle XX després de la represa romàntica que coneixem com la Renaixença el defineix amb un parell de clixés: «el cantor de Teresa» i «l'últim trobador».

En el primer cas, es tracta d'una analogia poc eficient amb la Laura de Petrarca i la Beatrice de Dante, dues dames que figuren com a motors simbòlics de dues grans maquinàries poètiques. En canvi, la «dona Teresa» que hauria de fer de musa de March és mencionada en un sol poema i no té cap paper catalitzador en una lírica radicalment individualista, entotsolada en la ment de l'amant.

Pel que fa a l'etiqueta d'últim trobador, el fet que March partís de formes estròfiques i situacions líriques pròpies de la tradició trobadoresca, i en concret de l'escola tolosana del Gai Saber, que va continuar en terres de la Corona d'Aragó, ofereix un marc de referència insuficient per abastar el conjunt de la seva proposta poètica, que va força més enllà i que, a més, s'allunya del català embastardit d'occitanismes emprat per la majoria de poetes que el precedeixen.

Hem de fer-nos càrrec, per tant, que els germans Ferrate(r) aborden amb eines migrades la lectura del poeta més important de la literatura catalana juntament amb Verdaguer al XIX i Carner al XX. Al principi del segle XX s'havia fet, sí, un gran pas endavant cap a la normalitat amb l'aparició de la primera edició crítica, obra d'Amadeu Pagès,³⁵ que havia publicat prèviament la minuciosa monografia *Auzias March et ses prédécesseurs* (fruit de la tesi que va llegir a la Sorbona) i que encara trauria, més tard, un volum sencer de comentaris a les poesies de March.³⁶

Després de Pagès, la bibliografia marquiana no comença a agafar volada fins als anys cinquanta. Fins aleshores no trobarem gaire més que articles escadussers, alguna antologia i cap llibre. És versemblant que els germans Ferrate(r) llegissin la breu i magnífica síntesi que és el capítol que Jordi Rubió va dedicar a March en un dels toms de *Literatura catalana* de la *Historia general de las literaturas hispánicas*, que devia precedir de poc l'edició de Pere Bohigas.³⁷

La de Bohigas no és una edició crítica, sinó semicrítica, perquè no treballa directament sobre tots els manuscrits, sinó que, quan no en té algun a l'abast, recorre a

34 Es poden llegir a Josep M. QUADRADO: *Assaigs literaris*. A cura d'Antònia Tayadella. Universitat de les Illes Balears-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996, pàg. 89-146.

35 *Les obres d'Auzias March*. Edició crítica per Amadeu Pagès. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1912-1914.

36 Amédée Pagès, *Auzias March et ses prédécesseurs: Essai sur la poésie amoureuse et philosophique en Catalogne aux XIVe et XVe siècles*. Librairie Honoré Champion, Paris, 1912 (Slatkine Reprints, 1974); i *Commentaire des poésies d'Auzias March*. Librairie Honoré Champion, Paris, 1925.

37 Ara traduït a Jordi RUBIÓ I BALAGUER: *Història de la literatura catalana I*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984, pàg. 328-342.

l'aparat crític de l'edició de Pagès: les misèries de la postguerra entrebancaven la bona feina filològica. En un cèlebre passatge del «Poema inacabat», Gabriel Ferrater va deixar constància del valor de l'edició amb què ell i el seu germà es van capbussar en l'obra de March: «Gràcies, doncs, Pere Bohigas, / pel teu Ausiàs (una mina / d'hores de llapis i silló/ penetrant la teva lliçó)».³⁸

Amb tot i això, si amb les edicions de Pagès i Bohigas es progressa en la fixació d'un text més o menys canònic de l'obra de March, les mancances pel que fa a la lectura global i la comprensió puntual de cada poema persistien. Tant que, el 1992, Ferraté es queixa en una entrevista amb Enric Sòria que encara hi ha molt pocs poemes comentats de cap a cap:

només en disset del total de cent setanta unitats [bibliogràfiques] registrades podem esperar de trobar-hi comentats fins a onze poemes. Només onze poesies que hagin estat explicades, bé o malament, en el decurs de potser tot un segle! Francament, si no ens espavilem, no crec pas que hi siguem a temps abans de la fi del món.³⁹

A Ferraté no li serveix gaire l'ancorament en l'historicisme, la limitació de les lectures a aspectes molt concrets, les males comprensions de molts passatges i poemes. En aquest sentit, resulta il·luminador el que diu a Lluís Bonada en una altra entrevista, en el sentit que «va ser un estira-i-arrotonsa amb l'edició de Bohigas el que em va crear la necessitat de llegir March bé».⁴⁰ El perquè d'aquest estira-i-arrotonsa s'entén si llegim la descripció, sincerament agraïda i elogiosa però alhora crítica, que fa Ferraté de la feina de Bohigas:

Entretant, el lector que no se satisfaci amb el text nu que li ofereixo [*l'edició de 1994*] pot encara recórrer al comentari de Pere Bohigas, que es basa en un text no sempre prou o gens ben entès, que eludeix massa sovint les dificultats serioses i que es fonamenta en una interpretació de March errada en alguns aspectes (per bé que molt encertada en d'altres), però que en qualsevol cas és un comentari savi i complet.⁴¹

Una insatisfacció semblant és la que expressa Gabriel Ferrater al professor John Frederick Nims, de la Universitat de Harvard, el 27 de juny de 1965. En saber que Nims està traduint March a l'anglès, Ferrater, que no fa l'efecte que el conegués prèviament, li envia una carta d'una certa extensió on declara:

38 *Les dones i els dies*, edició ja citada, pàg. 121.

39 Entrevista ja citada, pàg. 187.

40 «Era un salvatge i un insolent». Entrevista de Lluís Bonada a Joan Ferraté. *El Temps* (28 octubre 1996), pàg. 58.

41 *Les poesies d'Ausiàs March*, edició ja citada, pàg. liv.

*I am sure you are as dissatisfied as I am myself with March's modern editors (although Bohigas is a good friend of mine), and I had to fight hard before first understanding March, and along the years I have piled up a good many annotations and emendations.*⁴²

Com el seu germà, Ferrater expressa el descontentament amb les eines a l'abast per llegir March i, ho remarco, reconeix que hi ha treballat bastant, i a fons, al llarg dels anys. I sabem que tots dos s'hi han posat ja a la dècada dels 50, abans que, el 1959, la celebració del cinquè centenari de la mort de March animi l'activitat editorial, amb la publicació de la influent antologia de Joan Fuster⁴³ i la monografia *Ausiàs March*, de Manuel de Montoliu.⁴⁴

Lectures intenses de March en els anys 50

En efecte, tres anys abans de la commemoració, Joan Ferraté no solament havia començat a llegir a March en l'edició de Bohigas, sinó que fins i tot s'havia plantejat el repte de dedicar-li un estudi aprofundit, com es desprèn de la carta que Carles Riba li va escriure el 6 de febrer de 1956. Riba hi diu a Ferraté:

M'encanta el seu projecte d'un estudi a fons d'Ausiàs March. Sense la intervenció d'autèntics humanistes, no sabrem mai ben bé el que val la nostra literatura, ni l'antiga ni la moderna. Els nostres erudits han posseït generalment més sentit històric —si hi han arribat— que no pas sensibilitat. Encara que només sigui per allò que els crítics com V. i com jo en diem la «victòria sobre l'idioma». A. M. és un dels grans poetes que Europa ha tingut. La seva potència d'imatge i de símbol és extraordinària, d'un valor vital essencial. Va triomfar sobre l'idioma i sobre la mateixa matèria que va prendre per als seus cants. És això el que cal fer veure, orgànic, en A. M. Ho espero de V. i ho esperarà com jo tothom que hagi vist la mostra del que V. pot [es refereix al recent assaig de Ferraté «Carles Riba, avui»].⁴⁵

Al cap d'un mes, tenim una altra prova que Ferraté ja havia estudiat March a fons i l'havia interioritzat. Es tracta de «Cobles en honor de J.V. Foix», poema datat a Santiago de Cuba el 7 de març del 1956, on s'adreça al seu amic poeta en un pastitx de català medievalitzant, reproduint modismes de la llengua de March («Menys de poder, yo no gos publicar-lo», «E, pus só'n cert, be'm caldrà proclamar-ho») i atrevint-se fins i tot a imitar un símil ausiasmarquià típic:

42 *Papers, cartes, paraules*, ja citat, pàg. 462.

43 Ausiàs MARCH: *Antologia poètica*. Selecta, Barcelona, 1959. Inclou la versió en català modern feta per Fuster i des de fa anys la reedita Edicions 3 i 4, de València.

44 Manuel de MONTOLIU: *Ausiàs March*. Alpha, Barcelona, 1959.

45 «Una carta de Carles Riba a Joan Ferraté», dins Joan Ferraté, *Papers sobre Carles Riba*. Quaderns Crema, Barcelona, 1993, pàg. 223.

Com l'ermità qui'n son clos se defensa
de peguedat e'l foll viure'n lo segle,
e, quan li ve de sentir-se flemàtich,
remembra Déu e'l pecat gita fora,
axí visch jo e remembre vosaltres,
e tu e'ls teus gentils companys poetes,
J. V. Foix, quan me dissiparia
la solitud e la peg·enyorança.⁴⁶

I, encara que l'estudi aprofundit de March no donarà resultats editorials fins més de vint anys més tard, Ferraté té ja un article de 1957, «La vigilia nocturna del amante (notas a un *topos* antiguo)»,⁴⁷ on insereix el poema 28 de March en el context de la tradició occidental.

Quant a Gabriel Ferrater, sabem que en aquests mateixos anys s'ocupa de March amb intensitat i de manera més o menys regular. D'entrada, pels fragments del diari de 1954-1957 ja esmentats: de la dotzena llarga d'entrades publicades, les tres més llargues aborden diversos passatges de March, i Ferrater hi esmenta versos de fins a sis poemes.

D'altra banda, el 15 de febrer de 1956, vint dies abans de la carta de Riba a Joan Ferraté, Gabriel Ferrater escriu al seu amic Jaime Gil de Biedma i li explica: «*Mis experiencias de lector han girado en esas últimas semanas alrededor del viejo lemosín [Ausiàs March], que me está resultando bonísimo (desgraciadamente, porque el mundo ya está muy over-furnished)*»⁴⁸

I encara més, correspon sens dubte a aquesta segona meitat de la dècada dels 50 un important i inèdit treball de Ferrater sobre March. Entre els papers que va deixar i que va conservar el seu germà Joan, hi ha un mecanoscrit amb una antologia de vint-i-un poemes de March i altres escrits relacionats. Segons em va explicar Joan Ferraté, el seu germà havia rebut l'encàrrec de l'antologia de part de Josep Maria Cruzet, que projectava publicar-la a la seva Editorial Selecta. En no arribar a enllestir la feina Ferrater, l'encàrrec va ser traspassat a Joan Fuster. Tenint en compte que l'antologia fusteriana, tan influent a l'hora d'establir el cànon modern de les poesies de March, va ser publicada el 1959, és evident que Ferrater hi va treballar abans, amb tota seguretat en els anys dels testimonis citats més amunt o poc després.

46 *Catàleg general. 1952-1981*. Quaderns Crema, Barcelona, 1987, pàg. 110-111.

47 Inclòs successivament a *La operación de leer* (Seix Barral, Barcelona, 1962, pàg. 47-70) i al ja citat *Dinámica de la poesía*, edició de 1982, pàg. 119-140.

48 Article ja citat, pàg. VI.

Joan Ferraté, un classicista llegeix un poeta medieval

L'elogi que Riba adreça a Ferraté subratlla un aspecte que considero essencial per calibrar la importància del seu estudi de March: darrere aquest «autèntic humanista» que Riba veu en Ferraté hi ha un profund coneixedor de la literatura i la cultura de l'Antiguitat, un llicenciat (el 1953) en Filologia Clàssica (que és —o potser hauríem de dir que ha estat fins fa quatre dies— la millor escola filològica, la base fonamental per abordar la majoria de qüestions de la literatura occidental). Aquest bagatge de classicista que determina la manera com Ferraté s'enfronta als textos literaris de qualsevol època el reconeix ell mateix a l'epíleg de 1981 de *Dinámica de la poesía*:

Pero sí quiero señalar que en la determinación precisa del sesgo que adoptaron mis análisis de obras particulares, reflejo en último término de mi práctica de lector, tuvo un peso considerable el ejemplo que me procuraron los filólogos clásicos, en el manejo de cuyas ediciones y comentarios adquirí la noción rigurosa de lo que debía ser una lectura verdaderamente competente (y nada comparable se encuentra en los productos usuales de las demás escuelas filológicas que conozco). Al lado de esa práctica de un refinamiento extremo, en la que cristaliza una y otra vez una tradición secular, el close-reading anglosajón (que tal vez habría que traducir «lectura cuerpo a cuerpo o a brazo partido») y aun más la explicación de texto francesa no pasan de ser ejercicios de crítica impresionista.⁴⁹

Ferraté, deixem-ho clar, no és un medievalista. Format en la Filologia Clàssica, a la universitat farà classes de literatura espanyola i de literatura comparada. Però no cal ser medievalista per llegir March d'una manera total i intel·ligent. Ferraté, com el seu germà, no el llegeix com un especialista llegeix un autor del seu camp, que ho fa sovint sense sortir gaire del context immediat de l'objecte d'estudi, sinó ampliant el focus, acostant-s'hi com a un clàssic, com un autor valuós més enllà del seu temps, un autor carregat de lliçons vàlides per al present, un autor que l'interpel·la de manera directa i personal.

Per això, profundament interessat en March, Ferraté es llança a la feina amb una determinació fèrria i un mètode sistemàtic que ell mateix va explicar: copiar el text a màquina, regularitzant-ne l'ortografia i puntuant-lo de manera adequada (els manuscrits medievals no porten signes de puntuació), fins que queda entès i s'arriba a aconseguir una «interpretació estrictament sincrònica» que cossi la «radicalitat de visió i intensitat d'experiència» de March.⁵⁰ És aquest mètode, vers a vers, poema a poema, el que vam seguir els assistents al seminari que Ferraté va dirigir els mesos de febrer i març de 1990 a

49 *Dinámica de la poesía*, ja citat, edició de 1982, pàg. 426-427.

50 Ferraté explica el seu mètode de lectura, i fa extenses i valuoses afirmacions que expressen de manera diàfana la visió que té de March, a la llarga entrevista amb Rossend Arqués i Antoni Munné publicada en dues parts al *Quadern* del diari *El País* el mes de maig de 1996. Les referències a March ocupen concretament les pàgines 4 i 5 de la segona part de l'entrevista (25 de maig de 1986), que va ser reimpressa en el volum Joan Ferraté, *Opinions a la carta. Onze entrevistes*, a cura de José Manuel Martos (Empúries, Barcelona, 1993, pàg. 49-99).

l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, per iniciativa de l'Institut d'Humanitats de Barcelona. Durant vuit sessions, vam llegir i comentar amb Ferraté una tirallonga dels primers poemes de March, més uns pocs més de posteriors.

Aquesta manera de llegir implica una tasca ambiciosa, titànica en el cas de March, un repte que val, però, la pena, perquè editar (o traduir) una obra literària és la millor manera d'entendre-la, de fer que el lector se l'apropriï i l'actualitzi. La tasca de Ferraté, tenaç, primer va anar deixant només algunes pistes, com l'esment als tetrasíl·labs datats el 1968 que fan de pròleg al seu primer llibre de poesia, *Les taules de Marduk*, on parla del «fel amarg/ d'Ausiàs March»;⁵¹ fins que finalment va quallar als anys 70, amb les edicions i els estudis que va publicar entre 1979 i 1994. És aleshores quan Ferraté ja se sent preparat, perquè ha entès March de cap a cap, com li diu a Enric Sòria:

De fet, puc dir sense exagerar gens que no vaig començar a creure que me n'havia apoderat del tot [de March] fins que en vaig tornar a editar el text complet el 1979, cosa que vol dir també que no va ser sinó aleshores que el vaig acabar de llegir.⁵²

De la convicció de Ferraté en parla el fet que l'antologia de la MOLC no fos un encàrrec, sinó una decisió pròpia:

M'havia passat vint-i-cinc anys llegint March [...] no m'ho van oferir, jo m'ho vaig prendre. Quan em van encarregar el Carner [l'antologia de Carner per a la mateixa col·lecció], vaig veure que volien donar March a Pere Gimferrer. I vaig dir-los: «Alto!, això és meu. Ja parlaré amb el Pere, i segur que hi estarà d'acord.»⁵³

Que l'editorial hagués pensat en Pere Gimferrer per fer l'antologia és prou simptomàtic: March interessava tan poc que era improbable que ningú del món acadèmic tingués ni les ganes ni la capacitat d'assumir aquella antologia. Sarcàstic, Ferraté ho explica a l'entrevista amb Lluís Bonada a *El Temps*:

Els catalans són incapaços de llegir March. Un poeta com Ausiàs March no és fet per als lectors catalans. Ara [1996] potser, als valencians, els agafarà una febrota ausiasmarquiana i potser el llegiran. Els catalans s'hi adormiran. La veritat és l'última cosa que interessa els catalans.⁵⁴

Això, que pot semblar un estirabot propi del to d'una entrevista i del proverbial caràcter de Ferraté, no ho és tant si repassem la bibliografia ausiasmarquiana: els dos autors d'edicions crítiques són estrangers (Pagès, un occità de França; Robert Archer, autor de

51 *Catàleg general*, ja citat, pàg. 25.

52 Entrevista ja citada, pàg. 185.

53 Entrevista amb Rossend Arqués i Antoni Munné, ja citada, pàg. 4.

54 Entrevista ja citada, pàg. 60.

l'edició crítica de 1997,⁵⁵ és anglès). D'altra banda, un dels millors estudiosos actuals és el napolità Costanzo di Girolamo.⁵⁶ És més, que jo recordi, a part de recopilacions d'articles, en les últimes dècades no hi ha cap llibre monogràfic o assaig sorgit dels claustres universitaris locals especialitzats en literatura catalana medieval. Gairebé tot ve de fora: un llibre d'Archer, originalment un hispanista, de 1985; un altre de Josep Miquel Sobrer, professor expatriat als Estats Units, de 1987; el de Valentí Fàbrega, teòleg i romanista a Alemanya, que em fa l'efecte que poca gent ha llegit però que és molt valuós, de 1998; i algun més de posterior, com el de Marion Coderch, hispanista i romanista formada al Departament de Romàniques de la Universitat de Barcelona i actualment docent a la Universitat de Durham, de 2009.⁵⁷ No pot sorprendre, doncs, que abans que Joan Ferraté s'autoadjudiqués l'antologia de March, els responsables de la MOLC haguessin pensat encarregar-la a Pere Gimferrer, poeta i editor aliè al món universitari especialitzat.

Pel que fa a l'edició completa de *Les poesies d'Ausiàs March*, del mateix any que l'antologia de la MOLC, que en ve a ser un avançament, s'ha de destacar el fet que l'editor Jaume Vallcorba va decidir que fos un dels dos llibres amb què, simultàniament, va posar en marxa Edicions dels Quaderns Crema. Era una declaració de principis contundent: al costat d'*El preludi*, d'Antoni Marí, un poeta company de generació, Vallcorba, que ja havia impulsat des de la revista homònima de l'editorial una reivindicació literària de Josep Pla allunyada de lectures reduccionistes i polititzades, gosava publicar l'edició completa d'un poeta medieval feta no pas per un especialista, sinó per un crític prestigiós com Ferraté, i adreçada a un públic ampli, al comú dels lectors o «la bona gent», com solia dir Ferraté. Era una aliança perfecta entre l'editor (Ferraté) i el *publisher* (Vallcorba).

D'acord amb el mètode assenyalat abans, Ferraté afirma que la puntuació és «una de les aportacions més importants de la meua edició».⁵⁸ Puntuar el text de March és una de les maneres d'explicitar com llegim els poemes. Això també ho havia remarcat Gabriel Ferrater a la carta de 1965 al professor Nims:

55 Ausiàs MARCH: *Obra completa*. Barcanova, Barcelona, 1997, dos volums.

56 És excel·lent la seva antologia (amb una àmplia introducció, traducció a l'italià i profuses notes) Ausiàs MARCH: *Pàgina del Canzoniere*, Luni Editrice, Milà, 1998, ampliada, actualitzada i revisada a l'edició en castellà *Páginas del Cancionero*, Pre-Textos, València, 2004, en brillant traducció de José María Micó.

57 Robert ARCHER: *The Pervasive Image. The Role of Analogy in the Poetry of Ausiàs March* (Amsterdam/Philadelphia, 1985); Josep Miquel SOBRER: *La doble soledat d'Ausiàs March* (Quaderns Crema, Barcelona, 1987); Valentí FÀBREGA: *Veles e vents. El conflicte eròtic en la poesia d'Ausiàs March* (Pagès Editors, Lleida, 1998); Marion CODERCH: *Ausiàs March, les dones i l'amor* (Institució Alfons el Magnànim-Diputació de València, València, 2009).

58 Entrevista amb Lluís Bonada, ja citada, pàg. 57.

The punctuation! It will never do to punctuate March the modern way, because his syntax is not modern, and many sentences of his which begin parenthetically are never closed, but open into new parenthetical beginnings which open into new &c: he thinks stairway-wise. If one must punctuate at all [...], one must find a style of punctuation like that used by Elizabethan printers, based on intonation rather than syntax.⁵⁹

Indubtablement, de tots els editors de March, Joan Ferraté és qui s'acosta més a aquest criteri de puntuació i, així doncs, la lliçó dels poemes que transmet n'illumina més el sentit. L'ús de dos punts per indicar les oracions parentètiques a què es referia el seu germà és, probablement, una de les contribucions principals i més lúcides de l'edició de Ferraté.

Donaré només un exemple evidentíssim d'aquestes oracions que March encadena i que s'expliquen consecutivament, més que no pas subordinadament, oracions que podríem dir que se superposen, formant capes sintàctiques successives que reblen el sentit dels versos, i que resulten més entenedores si les endrecem mitjançant l'ús dels dos punts. Es tracta de les tres primeres estrofes del poema 10, que presenten un encavalcament ferotge, amplíssim, que s'estén al llarg de trenta-dos versos:

Sí com un rei, senyor de tres ciutats,
qui tot son temps l'ha plagut guerrejar
ab l'enemic, qui d'ell no es pot vantar
mai lo vencés menys d'ésser-ne sobrats,
ans, si el matí l'enemic lo vencia,
ans del sol post pel rei era vençut,
fins que en les hosts contra el rei fon vengut
un soldader qui lo rei desconfia;

lladoncs lo rei perdé la senyoria
de les ciutats, sens ulla posseir,
mas l'enemic dues li'n volc jaquir
dant fe lo rei que bon compte en retria
com a vassall, la renda despenent
a voluntat del desposseidor;
de l'altra [*és a dir, de l'altra ciutat*], vol que no en sia senyor
ne sia vist que li vinga en esment:

llong temps, a amor, per enemic lo sent,
mas jamés fon que em donàs un mal jorn
que en poc instant no li fes pendre torn
foragitant son aspre pensament;
tot m'ha vençut ab sol esforç d'un cos
ne l'ha calgut mostrar sa potent força:
los tres poders que en l'arma són me força,
dos me'n jaqueix, de l'altre usar no gos.

59 *Papers, cartes, paraules*, ja citat, pàg. 463.

Aquestes tres estrofes són una perfecta unitat de sentit, com es desprèn de la puntuació de Ferraté, que posa un punt i coma al final de la primera estrofa (marca així una pausa en el símil, que continua a l'estrofa següent) i dos punts al final de la segona (assenyalen el final del símil). Aquesta puntuació respecta el llarg encadenament sintàctic que proposa March, cosa que, en canvi, no fan els altres editors. Pagès i Bohigas escapcen el desplegament de l'esplèndid símil del rei «senyor de tres ciutats»: Pagès separa cada estrofa posant un punt al final de cadascuna; Bohigas només gosa connectar la primera amb la segona mitjançant un caut punt i coma, però posa punt i a part entre la segona estrofa i la següent.

La manera com es puntua determina també, de vegades, no solament la claredat sinó el mateix sentit de la lectura dels poemes. És el que passa amb un parell de versos celeberrims de March: «Lleixant a part l'estil dels trobadors / qui, per escalf, trespassen veritat» (23, 1-2). Amadeu Pagès havia posat una coma al final del primer vers, fent que la subordinada posterior es convertís en una especificativa, de manera que s'entén que *trobadors* designa els trobadors provençals. Eliminar la coma, com fa Ferraté i ja havia fet Bohigas, converteix la subordinada en explicativa i ens ajuda a entendre correctament *trobadors* només com un genèric *poetes*: «Deixant a part els poetes que, per abrondament, no diuen la veritat». Res a veure amb els trobadors, que, amb aquesta denominació, són de fet un concepte de la historiografia literària moderna, no usat en temps de March.

Ferraté singularitza, en canvi, la seva lectura respecte als altres editors en un altre parell de versos emblemàtics (114, 87-88):

Pagès: A temps he cor d'acer, de carn e fust. / Yo so aquest que'm dich Auzias March!

Bohigas: A temps he cor d'acer, de carn e fust: / yo só aquest que'm dich Auzias March!

Ferraté: A temps he cor d'acer, de carn e fust. / Jo só aquest, que em dic Ausiàs March.

Archer: a temps he cor d'acer, de carn e fust; / jo só aquest que'em dic Auzias March.

També aquí, una coma posada o no posada distingeix una subordinada de relatiu especificativa d'una d'explicativa. La puntuació de Ferraté descarta una explicativa fada i redundant (*jo soc aquest que em dic Ausiàs March*), fa que el primer vers s'evidenciï com l'antecedent del pronom *aquest* i resta valor subordinatiu al pronom *que*, gairebé reduït a expletiu: *jo soc aquest, el que té cor d'acer, de carn o de fusta, segons el moment, i em dic Ausiàs March*. El major sentit i vigor d'aquesta lectura és considerable.

La de March, com ja advertia Gabriel Ferrater al professor Nims, és una sintaxi ben peculiar i, segons ha observat amb encert Lluís Cabré, es podria definir com l'art de

«plantejar solucions impossibles a situacions desesperades, castells d'hipòtesis, condicionals i negacions que prou justificarien una monografia de sintaxi marquiana».⁶⁰ I cap eina resulta més útil per abordar aquesta sintaxi que un ús intel·ligent dels signes de puntuació, no només les comes, sinó també els dos punts i els parèntesis. Això es veu en els quatre versos següents (115, 11-14), impecablement puntuats per Joan Ferraté:

Puix altra amor per la mia no guanye
 (la qual és preu per on amor se guanya:
 per ser vencent no sabí altra manya),
 perdut és ja tot quan per ella affanye.

La subordinada causal que explica el fet que el jo poètic hagi perdut ja tot el que mereixia pel fet d'estimar es troba al primer vers, mentre que el segon i el tercer no són sinó derivades de la causal —encavalcades de la manera *stairway-case*, esglaonada, tan gràficament definida per Gabriel Ferrater—, que Ferraté fa evidents amb l'ús del parèntesi i els dos punts del vers 12, que donen pas a una explicació de l'explicació. Comparem la puntuació amb la dels altres editors:

(Pagès)	(Bohigas)	(Archer)
Puys altr' amor per la mia no guanye, la qual es preu per hon Amor se guanya, per ser vencent no sabí altra manya: perdut es ja tot quant per ell affanye.	Puix altr' amor per la mia no guanye, la qual és preu per hon Amor se guanya, per ser vencent no sabí altra manya; perdut és ja tot quant per ell affanye.	Puix altra amor per la mia no guanye, la qual és preu per on amor se guanya, (per ser vencent, no sabí altra manya), perdut és ja tot quant per ella afanye.

Només Archer s'aproxima a la lliçó de Ferrater, posant entre parèntesi (però entre comes!) l'explicació de l'explicació, és a dir, el vers tercer. Encara que la puntuació no sigui la mateixa, el sentit dels versos sí que ho és. En canvi, els dos punts de Pagès al final del tercer vers semblen donar a entendre que el quart vers explica la *manya* a què es refereix el jo poètic, cosa que no fa gaire sentit, mentre que el punt i coma de Bohigas no ajuda a vincular el vers quart amb la causal del primer. Quatre puntuacions diferents, doncs, i lectures no ben bé convergents ni, sobretot, igualment precises, en les quals Ferraté s'imposa donant el text més entenedor.

La puntuació de Joan Ferraté està molt meditada, pensada i repensada, fins al punt que hi ha canvis remarcables entre la primera i la segona edició del seu *Ausiàs March* (1979 i 1994), com ara que en la segona suprimeix moltes comes que havia introduït a la primera, comes que assenyalaven, per exemple, algunes oracions subordinades però que, de fet, eren prescindibles per al sentit i podien desorientar de cara a l'entonació adequada de la lectura (recordem, un cop més, les indicacions de Gabriel Ferrater al professor Nims).

60 Lluís CABRÉ: «“E volgra sser no-res”»: Notes al poema XXXV de March», a *Miscel·lània Joan Fuster*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, vol. 5, pàg. 101.

En qualsevol cas, la puntuació de Ferraté és la millor i la més útil de tots els editors. Ho va destacar Pere Gimferrer, traductor de March al castellà i, al meu parer, un dels millors lectors contemporanis que ha tingut el poeta valencià. Gimferrer defineix així l'edició de Joan Ferraté:

Endreçat en la grafia, acurat i vigilant en la lectura, assenyat i lucidíssim en la puntuació, el text que, de cap a cap de l'obra del poeta, ens forneix aquest volum és, finalment, un March nou i novador, posat en net, llest per llegir-lo amb el mateix esperit amb què podem llegir Riba o Carner.⁶¹

L'edició de Ferraté, i la lectura i el comentari que s'hi vinculen, té altres valors remarcables. El més important és la comprensió global dels conjunt de poemes de March com una estructura coherent de sentit, que fa que sovint un vers, una paraula o un poema s'expliquin per analogia o contrast amb un altre vers, paraula o poema que trobarem més endavant. En paraules de Ferraté:

Dit d'una altra manera, em sembla preferible d'explicar March per March, sempre que ho puguem mínimament fer, més aviat que de provar d'atribuir a March l'explotació de doctrines que no són seves i que en qualsevol cas no arribem gairebé mai a acabar d'identificar del tot. Cal que ho sapiguem tot sobre les fonts del fons i la forma de March, en el supòsit que n'hi hagi cap, però fins i tot en aquest cas, és March qui ens ha d'explicar les fonts, i no pas a l'inrevés.⁶²

Això vol dir que, sense renunciar al saber que aporten els especialistes en literatura medieval en els seus estudis, comentaris i escolis de March, la majoria de claus les podem trobar dins l'obra mateixa si la llegim sencera i de manera dinàmica, identificant línies de força, recurrències i variacions de contingut. No és que Ferraté no utilitzi, quan cal, elements explicatius externs: un passatge del *Tirant*, una font de Dante, un *topos* grec, un sonet de Shakespeare o un passatge de *L'educació sentimental* de Flaubert (que conté un motiu que apareix en March, el de la timidesa de l'amant, que no és capaç d'expressar el seu amor: Ferraté, com el seu germà, no té inconvenient a servir-se de referents literaris posteriors per entendre millor un poeta medieval). March, com qualsevol escriptor de qualsevol època, és porós a influències i referències, però també ens hem de fer càrrec que no era un intel·lectual sofisticat. La seva formació no era la d'un universitari, és a dir, la d'un religiós, sinó la d'un jove noble en una cort menor i, al seu temps, en decadència com la de Gandia. Com a fill i nebot de poetes, coneixia bé la tradició trobadoresca tolosana i els seus versos se'n fan ressò sovint, però les seves referències filosòfiques o religioses corresponen a textos de segona i tercera mà, a centons i reculls de màximes que circulaven en l'entorn nobiliari en què vivia.

61 Pere Gimferrer, *Dietari 1979-1980*. Edicions 62, Barcelona, 1981, pàg. 99.

62 *Llegir Ausiàs March*, ja citat, pàg. 143.

Tot aquest marc de referències és útil, naturalment, per contextualitzar l'obra i per aclarir molts passatges, però, alhora i per damunt de tot, la lectura de Ferraté es desprèn de la comprensió del text de March, de *tot* el text de March, de la «continuitat i coherència del pensament de March tot al llarg de la seva obra, que ens revelen reiteradament tants de detalls aparentment minúsculs».⁶³

Una de les conseqüències d'aquesta lectura és que Ferraté inicia l'elaboració d'un repertori temàtic que ve a dibuixar una mena d'esquelet ideològic de la poesia de March. Aquest repertori, que figura com a apèndix de l'assaig *Llegir Ausiàs March*, inventaria 41 temes que apareixen en els dotze poemes que comenta en aquest llibre, però inclou ja represes d'aquests temes en poemes posteriors. Perquè Ferraté és un lector atent als passatges que connecten versos equivalents o que aborden un mateix tema, a les connexions i les represes. De vegades arriba a resseguir l'ocurrència del tema en tota l'obra de March, més enllà dels dotze poemes inicials, explicitant el valor interpretatiu de les analogies, perquè «és abans que res al nivell del desenvolupament de les seves línies temàtiques que em sembla important que en resseguim la continuïtat [dels poemes] i en reconeguem la unitat».⁶⁴

Aquesta visió unitària i coherent de l'obra com un dens corpus ple de sentits que s'interrelacionen i interactuen en múltiples direccions és el que distingeix en especial la lectura de Ferraté i li permet descriure l'evolució de la poesia de March al llarg del temps, oferint una alternativa a les interpretacions plantejades o esbossades per altres estudiosos a partir de patrons i referents externs, com és el cas, principalment, de la lectura dels cicles per senyals, que agrupa els poemes segons les endreces trobadoresques a les dames (Plena de seny, Llir entre cards, etc.) que apareixen al final d'alguns poemes (no tots, sobretot els dels primers anys, els més convencionals) i dibuixa novel·letes sentimentals, d'aparença pseudobiogràfica, a partir d'una visió escolàstica de l'amor trobadoresc.

Aquestes lectures, que rebaixen la individualitat poètica de March⁶⁵ en benefici de claus interpretatives externes, irritaven profundament Ferraté, que veia forassenyat entestar-se a entendre al peu de la lletra, en clau autobiogràfica, les cabòries amoroses que constitueixen la matèria dels poemes de March. El seu mètode, seguint l'ordre de les poesies que es desprèn del consens dels manuscrits, li va permetre descriure l'evolució poètica de March des del motiu dominant als primers poemes (l'amant que, per excés d'amor, es queda mut i no pot mostrar el seu amor, «aquell voler que sens dir és entès»,

63 *Llegir Ausiàs March*, ja citat, pàg. 140.

64 *Llegir Ausiàs March*, ja citat, pàg. 221.

65 El concepte de individualitat poètica a l'Edat mitjana està molt ben estudiat al clàssic de Peter Dronke *Poetic Individuality in the Middle Ages. New Departures in Poetry 1100-1150* (Clarendon Press, Oxford, 1970).

motiu que Ferraté ressegueix en totes les aparicions localitzades),⁶⁶ passant, després, per la defensa de l'*amor mesclat* (l'amor humà característicament és de mena mixta, barrejat de carn i esperit, i toca tant de l'amor pur com del purament animal), fins a l'etapa final i de senectut, en què el jo poètic confessa el fàstic per l'embrutiment sexual a què s'ha abocat i rebutja l'experiència amorosa en poemes de gran vibració moral, plens d'íntim desassossec.

Ferraté se serveix d'unes determinades eines formals per ajudar a fer explícita aquesta lectura. Segurament l'aspecte més discutit i discutible de la seva edició és la classificació que fa dels 128 poemes de March en dues parts i dotze seccions. Ell mateix remarca que sorgeixen de la seva activitat com a lector atent i que, *stricto sensu*, no les pot atribuir a March, tot i ser versemblants. Però és veritat que resulten útils per subratllar l'evolució cronològica de l'ordenació dels poemes tal com s'han conservat.

Un altre element funcional que destaca Ferraté, i que li serveix per definir i delimitar les seccions i determinades sèries de poemes, són els *reclams*. Amb aquest terme procedent de la filologia clàssica, que l'havia identificat en els primer poetes grecs, que Ferraté coneixia tan bé (recordem la seva admirable traducció *Líricos griegos arcaicos*),⁶⁷ es refereix a paraules o expressions exactes o similars que es repeteixen o reprenen en fragments molt propers (al final d'un poema i al principi del següent, o en poemes contigus, per exemple). És el que l'estructuralisme anomena «connexions intertextuals», estudiades en poetes com Petrarca i Machado⁶⁸, entre altres (curiosament també poden localitzar-se en alguns poemes de Gabriel Ferrater, sobretot a la secció quarta —l'ordenada alfabèticament— de *Les dones i els dies*). Ferraté adverteix que aquest recurs formal, sense ser necessàriament eficient per a la comprensió de les poesies, sí que té un valor auxiliar per situar-les en una etapa concreta i vincular-les entre si.

Dono tot seguit un parell d'exemples d'aquests reclams, extrets dels poemes comentats en profunditat per Ferraté a *Llegir Ausiàs March*.

El vers 37, situat a la tornada o endreça final del poema 2, fa: «lo poc dormir magresa al cos m'acosta». Doncs bé, tot just a l'inici del poema següent, trobem: «la por del mal, qui em fa magrir carn tendra» (3, 3-4). Tenint en compte que el tema de l'emmagriment no torna a sortir en cap altre poema de March, la proximitat d'aquests dos poemes relligats per un reclam resulta significativa.

66 *Llegir Ausiàs March*, pàg. 139.

67 *Líricos griegos arcaicos. Antología*. Seix Barral, Barcelona, 1968. Reeditat a Sirmio, Barcelona, 1991, i a Acantilado, Barcelona, 2007.

68 Per a Petrarca, és fonamental el llibre de Marco Santagata *Dal sonetto al Canzoniere. Ricerche sulla preistoria e la costituzione di un genere* (Liviana Editrice, Pàdua, 1989). Sobre Machado destaca l'article de Cesare Segre «Sistema e strutture nelle *Soledades* di A. Machado», recollit a *I segni e la critica. Fra strutturalismo e semiologia*. Giulio Einaudi editore, Torí, 1969 (reed. 1979), pàg. 95-134.

De manera semblant, al poema 9, 6-8 llegim: «car só forçat d'entrar dins tal presó, / que el seny tinc pres, l'arbitre i la raó: / amor ho té per seu forçadament», versos que troben el seu ressò immediat a 10, 23-24: «los tres poders [és a dir, els esmentats seny, arbitri i raó] que en l'arma són me força, / dos me'n jaqueix, de l'altre usar no gos».

Aquests reclams són freqüents en tot el corpus de March, amb casos tan evidents com el del poema 98, primer poema posterior a la sèrie dels sis Cants de Mort (92-97), que comença així: «Per lo camí de mort he cercat vida», o el de notori lligam entre dos versos de la penúltima estrofa del poema 92 («Si bé los morts en lo món no retornen, / ans de ser mort noves sabré d'aquella», versos 235-236) i els dos amb què comença el poema següent: «¿Qui serà aquell del món superior / que veritat de vós a mi recont?» (93, 1-2).

Podríem pensar que l'estudi atent, minuciós i omnicomprensiu que Joan Ferraté va fer de la poesia de March va quedar incomplet en la mesura que els dotze poemes comentats a *Llegir Ausiàs March* no van trobar continuïtat en cap llibre posterior. A l'entrevista amb Enric Sòria afirma:

Fa mesos que tinc fetes trenta-quatre pàgines de comentari a la poesia Núm. 13. Però em temo que si provés de continuar-les aniria per mal camí. Només em veig amb cor de prometre-li que, abans del centenari que vostès, els valencians, celebraran el 1997, hauré enllestit el volum dedicat a la darrera secció, la X. Cregui-m'ho, als lectors se'ls posaran els pèls de punta. Només cal que li digui que ni tan sols Joan Fuster va ser capaç de llegir-se'ls!⁶⁹

El cas és que ja no va publicar cap més comentari, però els marmessors han confirmat que en va escriure alguns més i que es publicaran en un volum d'obres completes. Ara bé, a pesar que *Llegir Ausiàs March* sigui, formalment, el simple comentari ordenat de *només* les primeres dotze poesies, el llibre ofereix molt més i incorpora, de manera implícita i, de vegades, també explícita, la lectura global, de cap a cap, que Ferraté va fer de March. Això es fa evident en les freqüents remissions a poemes posteriors als dotze comentats però que Ferraté remarca que assenyalen seccions o inflexions de la sèrie total (cas dels poemes 28 i 91), o en l'excurs que és el capítol 5, on explica per què March no parla d'una dualitat d'amors, sinó de tres, i anuncia el paper crucial de l'amor mesclat i els poemes en què March l'explicarà (45, 87, 102, 127), contribuint així a dibuixar l'esquelet ideològic essencial de tota l'obra:

En aquesta obra [*el poema 4*] s'estableix expressament per primera vegada en la successió atestada de les poesies de March el contrast entre l'amor del cos, amor grosser i pròpiament animal, i l'amor de l'esperit o l'enteniment, amor honest o cast, propi dels amadors que «segueixen la qualitat» [...] Aquest contrast, amb el

69 Entrevista ja citada, pàg. 189.

qual compta March d'una manera o altra en tot el curs de la seva poesia, ha estat entès regularment, no pas com el punt de partida que és, sinó com a expressió pròpia i adequada i formulació definitiva de seu pensament sobre l'amor. La veritat, però, és que la reflexió més seriosa de March sobre aquest tema, i també la més madura, se centra en la consideració de l'amor humà total, que és el que ell descriu amb el terme de *compost*, com, per exemple, en aquest passatge del Núm. 123 (vv. 17-24):

Si com lo cos bé format se pot dir
quan igualment los membres ha formats,
tal és amor quan, ses tres qualitats,
en actes tres hom veu aquell eixir,
car hom veu clar l'apetit corporal
e del compost d'on pren forma l'honest,
dels quals és l'hom, si bé ama, conquest:
sens tots aquests iguals amor poc val.⁷⁰

A *Llegir Ausiàs March* sí que hi ha, doncs, una lectura global de March, la lectura que sovint s'ha trobat a faltar en la tradició crítica, i Ferraté, editor de tota la poesia de March i comentarista només d'una part petita, ens proporciona al capdavant una resposta completa al repte d'entendre la poesia de March:

La lectura de March és difícil, però cap dificultat no hi és mai del tot invencible. I és que el pensament de March és sempre, per molt salvatge que de vegades ens sembli que és la seva llengua, extremament lúcida. I aquest pensament és, al mateix temps, insòlitàment coherent tot al llarg de la seva obra. La qual, al seu torn, està feta de la reiteració obsedida en tot el seu curs d'un nombre limitat (per bé que no gens escàs) de temes que s'hi enllacen i combinen de maneres diferents en cadascuna de les poesies i que efectivament les *componen*, quasi que ho podem dir en el sentit químic del terme, com les entitats individuals que són, sense que pràcticament mai, però, deixin els seus components elementals de reaparèixer en alguna altra entitat semblant. Per arribar a entendre una poesia com aquesta és essencial la identificació dels seus elements components i la seva col·lecció i retenció a la memòria del lector, de tal manera que la lectura de qualsevol de les seves parts es basi en el coneixement i la rememoració simultanis de la totalitat.⁷¹

70 *Llegir Ausiàs March*, ja citat, pàg. 95.

71 *Llegir Ausiàs March*, ja citat, pàg. 11-12.

L'antologia inacabada de Gabriel Ferrater

Que March és present en l'obra lírica de Gabriel Ferrater s'imposa amb tota evidència. És lògic que ho fos en qui, al «Poema inacabat», afirma: «Vull que d'un cop tots es refacin / que copio els medievals. / [...] / Sóc poeta medievista, / deixem-ho doncs per afirmat».⁷² Al costat dels octosíl·labs apariats que manlleua de Chrétien de Troyes, el decasíl·lab de March dona forma a nombrosos poemes de Ferrater (amb més varietat en la cesura, això sí). També hi ha homenatges com el títol «Tant no turmenta» («Dolor d'amor a mi tant no turmenta / que eixir volgués de son amargós terme», 73, 17-18) i ressons clamorosos, com els «camins dubtosos» del vers 21 de «No una casa», o «La carn més pura ja somnia. / Vol carn», als versos 19-20 de «Sobre la catarsi».⁷³ I encara la puntuació, amb algunes comes posades més per facilitar la entonació que no pas per criteris sintàctics, podria relacionar-se amb el criteri indicat per Ferrater a Nims per llegir bé March. En fi, com que no és el lloc, no entraré a considerar la relativa afinitat de veu poètica, prosaica i amb gruix i franquesa moral, que permetria associar March amb Ferrater.

En tot cas, i a diferència del seu germà, Gabriel Ferrater no va publicar en vida cap paper relacionat amb la seva lectura freqüent i intensa de la poesia de March. Però les referències i els documents ja esmentats donen pistes per reconstruir una visió del poeta valencià força interessant i complementària de la que va elaborar més clarament Joan Ferraté. Això resulta evident a l'antologia inacabada de March que va preparar Ferrater i en els papers que l'acompanyen a la carpeta conservada pel seu germà.

No he estudiat a fons aquests materials, dels quals Joan Ferraté em va proporcionar fotocòpies, però sí que, després de revisar-los i fer-ne una anàlisi sumària, puc donar-ne alguns detalls que ens ajudaran a situar-los en el context de tot el que he dit fins ara. La carpeta consta dels documents següents:

- L'antologia de 21 poemes, amb el text copiat a partir de l'edició de Bohigas.
- Quatre pàgines de notes explicatives i dubtes del poema 92 (primer Cant de mort), que no forma part de l'antologia.
- El text del primer terç del poema 102 (que tampoc forma part de l'antologia i que és, recordem-ho, un dels poemes de doctrina amorosa que Joan Ferraté va destacar), amb tres pàgines d'anotacions a versos i passatges concrets.

⁷² *Les dones i els dies*, edició citada, pàg. 117.

⁷³ Recordem l'inici del poema 46 de March: «Veles e vents han mos desigs complir / faent camins dubtosos per la mar», i 122b, 49: «La carn vol carn, no s'hi pot contradir» (cito per l'edició Ferraté de 1994).

- Un document en castellà titulat «Tres poemas de Ausiás March», que comença amb una «Nota preliminar» que queda truncada a mitja frase després de foli i mig, seguit de la traducció dels poemes 8, 28 i 91.

En primer lloc, convé remarcar que Ferrater estableix versemblantment el text dels poemes a partir de l'edició del seu «amic» Pere Bohigas, però hi introdueix alguns canvis. En primer lloc, posa en majúscula la primera lletra de cada vers (probablement seguint el costum de la lírica anglesa, tan ben coneguda per ell). A més, com el seu germà Joan, Ferrater regularitza l'ortografia (és a dir, la modernitza), però no ho fa completament (manté les elisions indicades amb punt volat) i, també com Ferraté, puntua a la seva manera, sobretot pantant el text amb freqüents dos punts (on Bohigas sovint posa punt i coma) i fins i tot algun parèntesi. Com en el cas de Ferraté, la puntuació de Gabriel Ferrater sol millorar la comprensió del text.

Però el gran valor de l'antologia ve de la singular tria que fa Ferrater. Destaca, en primer lloc, l'equilibrada representació de les dues parts de l'obra de March (les poesies anteriors i posteriors als Cants de mort, per entendre'ns) i, en especial, el fet que inclogui un bon grapat de poemes de la maduresa i la vellesa, sistemàticament infrarepresentats a les antologies. Basta comparar la tria de Ferrater amb la de Joan Fuster, que, com hem dit, va assumir finalment l'encàrrec de fer l'antologia per a l'editorial Selecta (assenyalo amb una barra inclinada la separació entre la primera part i la segona: 1-97/98-128):

Ferrater: 8-28-51-52-53-76-78-84-85-88-90-91 / 111-113-114-115-116-117-118-119-123-127

Fuster: 1-2-3-4-10-11-13-18-19-23-29-39-46-54-63-66-68-73-77-79-81-82-89-94 / 101-105-114

És clamorós el fet que Fuster menysté els poemes de la segona part: només en tria tres (un d'ells, el cèlebre «Cant espiritual», que no falta en cap antologia). Però encara sorprèn més adonar-se que, de fet, la selecció de Ferrater és gairebé el revers, l'antítesi, el negatiu de la de Fuster (que, ho recordo, ha esdevingut una mena de cànon de March): només coincideixen en un poema, el 114! És remarcable que Ferrater no seleccioni ni «Així com cell qui en lo somni es delita», ni «Veles e vents», ni «Lleixant a part l'estil dels trobadors», ni «Sens lo desig de cosa deshonest», tots puntualment presents a la majoria d'antologies. En contrast, interessa assenyalar que dels poemes de la segona part, que Fuster deixa de banda, Ferrater dona pràcticament tots els que integren la secció X de l'edició del seu germà (115 a 123), és a dir, aquells poemes que entusiasmaron Joan Ferraté i que volia deixar comentats per la seva franquesa moral i dicció ferotge.

El resultat d'aquesta divergència és esclatant: si llegim la tria de Ferrater, traurem una imatge de March més aviat fosca i sòrdida, menys «romàntica», molt allunyada del cànon establert per Fuster, parcialment musicat per Raimon i que ha estat reprès en gairebé totes les antologies publicades després i a les llistes de poemes que es proposen com a lectures del Batxillerat.

Dues lectures germanes

Hi ha, doncs, una coincidència clara entre Joan Ferraté i Gabriel Ferrater a l'hora de presentar i valorar un March diferent, anticanònic, rabiosament vigent. És un March que no encaixa amb l'etiqueta de darrer trobador, ni amb el jocfloralisme tolosà, ni amb el concepte de bellesa poètica del petrarquisme que domina la lírica europea des del segle XVI i que troba expressions magnífiques en el Segle d'Or castellà i, en català, a l'esplèndida poesia barroca, feliçment rescatada fa poc,⁷⁴ de Francesc Fontanella. És un March, en definitiva, que ja no té gaire a veure amb la lectura romàntica del segle XIX, sinó que s'ha d'entendre més aviat dins una tendència alternativa, una mica subterrània o marginal respecte al corrent principal de la lírica europea, una poesia més aspra, molt moral, menys «bonica» i eufònica, que trobem a les *rime petrose* de Dante o en poetes com John Donne, Unamuno, Cernuda... i Gabriel Ferrater.

Els germans Ferrate(r), dos lectors intel·ligentíssims, molt dotats i formats, no aborden la poesia de March amb prejudicis ni amb el fre de mà posat, sinó que s'hi aboquen amb llibertat, esperonats per la força inquietant i torbadora dels poemes. I el resultat és la veritable descoberta d'un poeta gairebé nou, present en tot el seu cançoner però, sobretot, en l'obra de maduresa, la menys llegida, la que menys s'adiu amb les escorialles del trobadorisme. Així, reivindiquen per als lectors poemes amb versos impactants i menystinguts com: «Oh Déu, ¿per què justat és en un munt / tan gran voler ab avorriment tant? / Jo avorresc del que em trobe amant: / dins en mi viu qui volgra fos defunt» (102, 161-164); «deixí'm d'amar per a temps perdurable / e só tornat més que altre amable / d'aquella amor que no enclou la honesta [...] No es pot bé dir amor de home propi / lo que jo sent, car per la carn és tota» (115, 26-28 i 101-102); «No em plau amar e menys que a mi amen, / mas, si jo am, muiren los qui em desamen!» (116, 109-110); «Jo sent delit que no sé d'on pren força. / Si és de carn, d'on li ve que no es farta?» (118, 5-6). Versos tots, aquests, sobre els quals els dos germans van posar la seva atenció, cosa que no

74 Francesc FONTANELLA: *O he de morir o he d'amar*. Antologia a cura de Pep Valsalobre, Eulàlia Miralles i Albert Rossich. Empúries, Barcelona, 2015.

havien fet la majoria dels lectors de March. Versos en què March posa en qüestió el seu propi plantejament amorós i, de pas, la tradició que l'ha precedit, obrint noves formes d'expressió lírica. Fer-ho evident és la gran aportació de Joan Ferraté i Gabriel Ferrater, una aportació imprescindible per recuperar en plenitud un clàssic fonamental.

Studia digitalia in memoriam Joan Ferraté

(«Arxiu Joan Ferraté»)

Els articles d'aquest número 5 de la revista *Veus baixes*,
publicats al juny de 2019,
amb ISSN 2254-5336,
es publiquen amb llicència Creative Commons:
se n'autoritza la reproducció sempre que se'n citi l'autor,
que sigui sense propòsits comercials
i que no se'n facin elaboracions derivades

